Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 18/11/2026 07:25:07

DOI:10.17951/we.2021.7.1.13-43 | Wschód Europy • Восток Европы • East of Europe vol 7, 1 / 2021

Vitalii Lebediuk
Narodowy Uniwersytet „Akademia Ostrogska", Ukraina
ORCID ID: http://orcid.org/0000-0001-6308-6778
e-mail: vitalii.lebediuk@oa.edu.ua

Czynniki warunkujące stabilność polityczną: wyjaśnienie procesu zmian instytucjonalnych w krajach postkomunistycznych (1990–2020)[1]

1. Wprowadzenie

Na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku kraje postkomunistyczne rozpoczęły rewizję systemów politycznych i gospodarczych. Powstawały nowe państwa, granice, systemy państwowe i wyborcze. Praktycznie wszyscy przywódcy państw ogłosili zamiar przejścia do skonsolidowanego porządku demokratycznego i gospodarki rynkowej. W ciągu 30 lat „młode" państwa przeszły kluczowe zmiany instytucjonalne, które wyznaczyły nowy program w dziedzinie polityki państwowej, gospodarczej i społecznej. Mimo że kraje te miały podobne pozycje wyjściowe, to współcześnie ich systemy polityczne i gospodarcze różnią się od siebie, a ponadto utrzymanie demokracji zaczęło stawać się wyzwaniem. Większość krajów postkomunistycznych nigdy nie ustanowiła porządku demokratycznego. Dlaczego niektóre kraje wypracowały demokrację, a inne nie? Jakie zmiany instytucjonalne dokonały się w krajach postkomunistycznych? Jakie czynniki wpływają na stabilność polityczną w wybieralnym porządku instytucjonalnym krajów postkomunistycznych? Są to kluczowe pytania badawcze, na które chcemy odpowiedzieć. Skoncentrujemy się nie tylko na opisie głównych zmian instytucjonalnych, ale także spróbujemy odnaleźć przyczyny stabilności politycznej w krajach postkomunistycznych. Skuteczne funkcjonowanie instytucji determinuje takie wyniki społeczne, jak stabilność polityczna, trwała demokracja, wzrost gospodarczy, ochrona socjalna i tym podobne. J.G. March i J.P. Olsen zauważyli, że demokracja zależy nie tylko od warunków ekonomicznych i społecznych, ale także od kształtu instytucji poli-

[1] Badanie przeprowadzono podczas stypendium naukowego w ramach Programu Stypendialnego im. Lane'a Kirklanda na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej (Lublin, Polska). Opiekun naukowy: prof. dr hab. Walenty Baluk, Katedra Bezpieczeństwa Międzynarodowego INoPiA UMCS.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 18/11/2026 07:25:07

tycznych[2]. Stabilność polityczna jest zmienną o dużym znaczeniu w ewolucji państwa, gdyż w różnych okresach była ona identyfikowana nie tylko jako przyczyna określonego poziomu wzrostu gospodarczego, ale także konsekwencja funkcjonowania instytucji politycznych i ich zmian.

Badanie objęło 22 kraje postkomunistyczne w latach 1990–2020. Granice geograficzne określono w następujący sposób: kraje byłego Związku Radzieckiego (Federacja Rosyjska, Ukraina, Białoruś, Estonia, Litwa, Łotwa, Mołdawia, Gruzja, Azerbejdżan, Armenia, Kazachstan, Uzbekistan, Tadżykistan, Kirgistan, Turkmenistan), kraje Układu Warszawskiego (Polska, Czechy, Słowacja, Węgry, Rumunia, Bułgaria) oraz Mongolia jako kraj satelicki Związku Radzieckiego. Skoncentrowaliśmy się na opisie stopnia i kierunku zmian w głównych instytucjach politycznych. Ze względu na szeroki zakres różnych badanych instytucji nie mogliśmy przedstawić teoretycznie uzasadnionej dogłębnej analizy wszystkich przypadków empirycznych. Próbowaliśmy zidentyfikować te zmienne, które mają szczególnie silny i spójny wpływ na stabilność polityczną w różnych krajach. Następnie na podstawie wyników staraliśmy się zidentyfikować teorie, które lepiej wyjaśniają zmiany instytucjonalne w krajach postkomunistycznych. Ponadto staraliśmy się wnieść wkład do dyskusji na temat zrozumienia przyczyn stabilności politycznej w krajach postkomunistycznych. Wśród głównych wyjaśnień zmiany instytucjonalnej znajdują się teorie zmiany egzogenicznej, które wskazują na liniową zależność od czynników społeczno-ekonomicznych, teorie zmiany endogenicznej, które dowodzą „zależność od ścieżki" (*path-dependency*), teorie przyczynowości politycznej, oznaczające zmiany w zależności od dominujących wartości głównych sił politycznych, oraz teorie modernizacji.

Badania nad zmianami instytucjonalnymi w krajach postkomunistycznych są prowadzone przez wielu autorów[3], ale dotyczą one zazwyczaj kilku pojedynczych instytucji lub ograniczają się do kilku wybranych krajów. Jest to spowodowane różnymi

[2] J.G. March, J.P. Olsen, *Institutional Perspectives on Political Institutions*, „Governance: An International Journal of Policy and Administration" 1996, Vol. 9, № 3.

[3] Zob. szerzej: K. Armingeon, R. Careja, *Institutional Change and Stability in Postcommunist Countries 1990–2002*, "European Journal of Political Research" 2008, Vol. 47, № 4, s. 436–466; G. Ekiert, *Democracy in the Post-Communist World: An Unending Quest?*, "East European Politics and Societies" 2007, Vol. 21, № 7; G. Gill, *Democracy and post-communism: political change in the post-communist world*, New York 2002, s. 272; A. Grzymala-Busse, J.L. Pauline, *Reconceptualizing the State, Lessons from Post-Communism*, "Politics and Society" 2002, Vol. 30, № 4, s. 529–554; O. Havrylyshyn, X. Meng, L.M. Tupy, *25 Years of Reforms in Ex-Communist Countries: Fast and Extensive Reforms Led to Higher Growth and More Political Freedom*, "Cato Institute. Policy Analysis" 2016, № 795; J. Kopstein, *Post-communist democracy – Legacies and outcomes*, "Comparative Politics" 2003, Vol. 35, № 2, s. 231; T. Lankina, A. Libman, A. Obydenkova, *Authoritarian and democratic diffusion in post-communist regions*, "Comparative Political Studies" 2016, Vol. 49, № 12, s. 1599–1629; W. Mishler, R. Richard, *Trajectories of fear and hope: Support for democracy in post-communist Europe*, "Comparative Political Studies" 1996, Vol. 28, № 4, s. 553–581; J. Linz, A. Stepan, *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America and post-communist Europe*, Baltimore 1996, s. 504.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 18/11/2026 07:25:07

przyczynami: brakiem informacji statystycznych na temat wielu krajów postkomunistycznych oraz brakiem kompleksowych baz danych na temat monitorowania zmian instytucjonalnych w krajach postkomunistycznych. Punktem wyjścia w naszym badaniu jest praca dwóch szwajcarskich naukowców – Klausa Armingeona i Romany Carei, którzy badali współzależność zmian instytucjonalnych i stabilności politycznej podczas formowania się systemów politycznych w krajach postkomunistycznych w latach 1990–2002[4]. Badania Klausa Armingeona i Romany Carei opierają się na dość ograniczonej liczbie wskaźników ilościowych[5]. Wskazują oni na instytucje polityczne, które zmieniły się w badanym okresie, ale nie wyjaśniają, jakiego rodzaju zmiany instytucjonalne wpłynęły na stabilność polityczną w krajach postkomunistycznych. Celem naszego badania jest kontynuacja pracy naukowców, ale z większą liczbą wskaźników, zaktualizowanymi danymi i dłuższym horyzontem czasowym, co pozwoli na zastosowanie metody analizy regresji.

2. Podstawy teoretyczne

Przyjmujemy neoinstytucjonalne podejście do rozumienia terminu „instytucja"[6]. W naszych badaniach definiujemy ją jako pewne reguły, procedury i standardowe praktyki lub wzory zachowań, które strukturyzują relacje w ramach pewnego systemu. Neoinstytucjonalizm (lub nowy instytucjonalizm) przyciąga do naukowej analizy zarówno główne instytucje polityczne, jak i różnorodne formalne i nieformalne instytucje „drugiego porządku". Instytucje determinują wyniki polityki, dlatego też skuteczne funkcjonowanie instytucji decyduje o stabilności politycznej, trwałości demokracji i wzroście gospodarczym. Zmiany demokratyczne zależą nie tylko od warunków gospodarczych i społecznych, ale także od konstrukcji instytucji politycznych[7].

Douglass North zauważył, że czasami instytucje polityczne są tworzone po to, by służyć interesom osób sprawujących urząd, co pozwala im wpływać na kształtowanie nowych reguł postępowania[8]. Najwyraźniej widać to w hybrydowych reżimach politycznych[9], gdzie instytucje polityczne są tworzone pod konkretną osobę (lub grupę osób), aby utrzymać tę osobę (grupę osób) przy władzy. Państwa, w których panuje

[4] K. Armingeon, R. Careja, *Institutional Change and Stability in Postcommunist Countries 1990–2002*, "European Journal of Political Research" 2008, Vol. 47, № 4, s. 436–466.

[5] K. Armingeon, R. Careja, *Comparative Data Set for 28 Post-Communist Countries, 1989–2007*, Zurich 2007.

[6] J.G. March, J.P. Olsen, *The new institutionalism: Organizational factors in political life*, "American Political Science Review" 1984, Vol. 78, № 3; J.-E. Lane, S. Ersson, *The New Institutional Politics: Performance and Outcomes*, London 2000, s. 329.

[7] D. North, *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*, Cambridge 1990, s. 164; P.A. Hall, C.R. Taylor, *Political science and the four new institutionalism*, "Political Studies" 1996, Vol. 44, № 5; T.M. Moe, *Power and political institutions*, "Perspectives on Politics" 2005, Vol. 3, № 2, s. 215–233.

[8] D. North, *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*, Cambridge 1990, s. 164.

[9] T. Carothers, *The End of Transition Paradigme*, "Journal of Democracy" 2002, Vol. 13, № 1; T. Carothers zaproponował, aby traktować reżim hybrydowy jako odrębny typ reżimu politycznego.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 18/11/2026 07:25:07

hybrydowy reżim polityczny[10], charakteryzują się połączeniem pozostałości starego systemu politycznego z nowymi instytucjami gospodarczymi i politycznymi. Proces polityczny w państwach o hybrydowych reżimach politycznych jest determinowany dominacją instytucji nieformalnych nad formalnymi (instytucje formalne są tylko fasadą dla instytucji i praktyk nieformalnych)[11]. Ogólnie rzecz biorąc, instytucje polityczne mogą zarówno ograniczać zachowania polityczne, jak i stwarzać nowe możliwości funkcjonowania politycznego, determinowane w dużym stopniu przez charakter systemu politycznego, kulturę polityczną i tradycję[12].

Teorie wyjaśniające procesy transformacyjne przypisują różną wagę różnym instytucjom w przejściu do demokracji w krajach postkomunistycznych. Teorie zmian endogenicznych mogą być wyjaśnione przez dwie główne tezy: „moment krytyczny i równowaga" oraz „zależność od ścieżki" (*path-dependency*)[13]. Oznacza to, że transformacja może być rozumiana jako moment krytyczny, który prowadzi do nowej równowagi instytucjonalnej. Równowaga ta może ulec zmianie podczas kolejnego kryzysu, ale przed tym kolejnym punktem krytycznym nastąpią tylko niewielkie zmiany. Problem z tymi argumentami polega na tym, że trudno jest określić moment, w którym wygasa punkt krytyczny i kiedy zaczyna się nowa równowaga. Teoria zależności od ścieżki wskazuje, że znaczące zmiany instytucjonalne nie nastąpią, gdy dany kraj ustanowił lub dopracował ogólny model instytucjonalny. Oznacza to, że utrwalenie pewnych wzorów instytucjonalnych uniemożliwia odejście od pierwotnego wyboru. Teoria zależności od ścieżki nie pozwala oczekiwać, że po okresie, w którym zapadły najważniejsze decyzje dotyczące kształtowania systemu politycznego (połowa lat dziewięćdziesiątych XX wieku), nastąpią istotne zmiany instytucjonalne. W związku z tym istnieje silna inercja instytucjonalna, która jest dość trudna do przezwyciężenia po dokonaniu początkowego wyboru na korzyść silnych lub słabych instytucji[14].

Instytucje polityczne to nie tylko formalne reguły, ale stabilne wzorce zachowań politycznych, na które wpływ ma system partyjny, system wyborczy oraz format podejmowania decyzji politycznych. Instytucje mają tendencję do bycia płynnymi. Jeśli

[10] T. Carothers wyróżnił kilka cech charakterystycznych dla państw o hybrydowych reżimach politycznych: interesy obywateli są ignorowane lub lekceważone; niski poziom partycypacji politycznej pomiędzy wyborami podobnie jak w „demokracji delegacyjnej"; częste łamanie przepisów prawa; wybory przynoszą nieprawdziwe wyniki i dlatego mają niski poziom legitymizacji; niski poziom zaufania do instytucji państwowych.

[11] Y. Matsiyevsky, *Trapped in Hybridity: Zigzags of Ukraine's Regime Transformations (1991–2014)* [In Ukrainian], Chernivtsi, Books XXI 2016, s. 552.

[12] P.A. Hall, C.R. Taylor, *Political science and the four new institutionalism*, "Political Studies" 1996, Vol. 44, № 5.

[13] R. Duda, *Rola koncepcji «path dependence» w wyjaśnianiu efektywności transformacji w państwach Europy Środkowo-Wschodniej*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej" 2019, Vol. 17, № 1, s. 143–157; A. Bennett, E. Colin, *Complex Causal Relations and Case Study Methods: The Example of Path Dependence*, "Political Analysis" 2006, Vol. 14, № 3, s. 250–267; S. Page, *Path Dependence*, "Quarterly Journal of Political Science" 2006, Vol. 1, № 1, s. 87–115.

[14] P. Pierson, *Politics in Time: History, Institutions, and Social Analysis*, Princeton 2004, s. 208.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 18/11/2026 07:25:07

zmieniają się one natychmiast po zmianach w środowisku, nie mogą natychmiastowo spełniać swoich funkcji. Nie wyklucza to jednak zmian instytucjonalnych, które mogą nastąpić w nadzwyczajnych okolicznościach lub w krytycznych momentach (rewolucja, powstanie nowego porządku politycznego, upadek poprzedniego systemu politycznego). Poza takimi momentami krytycznymi mamy do czynienia z mniej dramatyczną ewolucją instytucjonalną, która może być spowodowana stopniowymi i długotrwałymi modyfikacjami systemu instytucjonalnego. W związku z tym instytucje mogą się zmieniać, jeśli nie służą już interesom tych, którzy je wspierali.

W przeciwieństwie do argumentów teorii endogenicznych, które wyjaśniają rozwój instytucjonalny przede wszystkim przez cechy instytucjonalne, teorie zmian egzogenicznych sugerują, że zmiany instytucjonalne są głównie spowodowane przez zasoby i ograniczenia społeczno-ekonomiczne, polityki wewnętrzne lub aktorów międzynarodowych. Uderzającym przykładem jest pogląd przedstawicieli tego podejścia, że instytucje demokratyczne wymagają pewnego poziomu zamożności ekonomicznej[15]. Instytucje mogą mieć zarówno pozytywny, jak i negatywny wpływ na rozwój gospodarczy. W pierwszym przypadku instytucje nazywane są silnymi, inkluzywnymi, formalnymi, a w drugim – słabymi, ekstraktywnymi, nieformalnymi.

Odpowiedź teorii endogenicznych na pytanie, dlaczego jedne kraje są biedne, a inne bogate, jest dość prosta. Kraje biedne wybrały instytucje ekstraktywne, a kraje bogate instytucje inkluzywne. To właśnie instytucje ekstrakcyjne zachęcają do zachowań nastawionych na zysk, korupcji, drapieżnego wykorzystywania zasobów i ludności, negatywnie wpływając na innowacje, konkurencję i przedsiębiorczość. Z czasem instytucje ekstrakcyjne stworzyły „błędne koło", które pozwoliło elitom skupić władzę w swoich rękach i wyzyskiwać resztę społeczeństwa. W takich warunkach władza ma interes w utrzymaniu destrukcyjnego dla społeczeństwa *status quo*, w którym dostęp do zasobów ekonomicznych jest zmonopolizowany, a prawa własności i rządy prawa są mocno ograniczone. Instytucje ekstraktywne gwarantują elitom przetrwanie ekonomiczne i polityczne kosztem rozwoju gospodarczego całego społeczeństwa[16]. Co więcej, badania sugerują, że transformacja gospodarcza nie zawsze wpływa na jakość przemian demokratycznych. Zależność gospodarki państwowej od ropy naftowej uniemożliwia tworzenie instytucji demokratycznych, a im biedniejszy kraj, tym bardziej to widać[17]. Instytucje polityczne powstają zatem i działają w ramach odpowiedniego reżimu politycznego, który wyznacza ogólne ramy funkcjonowania instytucji, a jednocześnie sam kształtuje się pod wpływem odpowiednich zmian instytucjonalnych.

Teorie politycznej przyczynowości zmian twierdzą, że instytucje odzwierciedlają podstawowy podział władzy w systemie politycznym i wskazują na obecność określonych konfliktów politycznych[18]. Aktorzy polityczni zajmują określone stanowisko

[15] A. Przeworski, *Institutions matter?*, "Government and Opposition" 2004, Vol. 39, № 4, s. 527–540.
[16] D. Acemoglu, J.A. Robinson, *Social origins of democracy and dictatorship*, New York 2006, s. 592.
[17] M. Ross, *Does oil hinder democracy?*, "World Politics" 2001, Vol. 53, № 3, s. 325–361.
[18] T.M. Moe, *Power and political institutions*, "Perspectives on Politics" 2005, Vol. 3, № 2, s. 215–233.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 18/11/2026 07:25:07

w ważnych kwestiach społeczno-gospodarczych. W tym przypadku zmiany instytucjonalne będą zależały od dominacji określonych aktorów politycznych. Badania wskazują, że podłożem konfliktów politycznych są problemy związane ze wzrostem gospodarczym i przeprowadzeniem odpowiednich reform gospodarczych lub rozwojem relacji pomiędzy głównymi instytucjami w systemie politycznym[19]. Najważniejszą kwestią określającą tożsamość państw na początku lat dziewięćdziesiątych był wybór między integracją z NATO i UE a innymi alternatywnymi projektami integracyjnymi (np. zdominowanym przez Rosję Związkiem Niepodległych Państw). Oczywiście dla krajów Europy Wschodniej jednym z istotnych czynników wpływających na instalację i jakość instytucji demokratycznych była deklaracja integracji ze strukturami euroatlantyckimi. Kraje byłego Związku Radzieckiego, z wyjątkiem Estonii, Litwy i Łotwy, nie otrzymały zaproszenia do NATO. Z jednej strony sytuacja ta nie zachęcała krajów postkomunistycznych do wprowadzania demokracji i rządów prawa, a z drugiej elity postkomunistyczne doświadczyły utraty władzy. Integracja z NATO i UE wymagała dostosowania ustawodawstwa do wymogów europejskich, co z kolei powodowało znaczną presję na elity rządzące. Kryteria kopenhaskie dotyczące członkostwa w Unii Europejskiej wyraźnie wskazywały na wiele zmian instytucjonalnych, których oczekiwano od państwa kandydującego. Zgodnie z kryteriami kopenhaskimi kraje, które podjęły reformy demokratyczne na początku lat dziewięćdziesiątych, zdołały zagwarantować ustanowienie demokracji, praworządności, gospodarki rynkowej i stabilności instytucji politycznych.

Teorie modernizacji przeszły pewną ewolucję w celu wyjaśnienia zmian instytucjonalnych. Podczas gdy klasyczna teoria modernizacji głosi, że rozwój gospodarczy stymuluje zmiany społeczne i polityczne, z ewolucyjnej teorii modernizacji możemy dowiedzieć się, że rozwój gospodarczy pociąga za sobą zmiany kulturowe, które mają tendencję do zacierania tradycyjnych granic kulturowych[20]. Teoria Ronalda Ingleharta odnosi się do teorii średniego zasięgu, badając przede wszystkim powiązania między rozwojem społeczno-gospodarczym, zmianami kulturowymi a demokratyzacją systemu politycznego. Zgodnie z postawioną tezą zakłada, że dynamika zmian wartości zależy od globalnych procesów rozwoju gospodarczego i modernizacji[21]. Pierwszym kierunkiem zmian jest przejście od tradycyjnych wartości (tradycyjny model rodziny, instytucji i organów władzy, religijności i dumy narodowej oraz silnej identyfikacji z narodowością) do świecko-racjonalnych, które obejmują demokratyczne uczestnictwo w życiu politycznym, racjonalno-prawną legitymizację instytucji i indywidualizm, jako wartości podstawowe. Drugi kierunek zmian to przejście od wartości materialistycznych, potrzeb związanych z przetrwaniem i bezpieczeństwem fizycznym oraz gospodarczym w postmaterialistyczne wartości, definiujący potrzebę wyrażania siebie, zainteresowanie jako-

[19] A. Grzymala-Busse, *The programmatic turnaround of communist successor parties in East Central Europe, 1989–1998*, "Communist and Post-Communist Studies" 2002, Vol. 35, № 1, s. 53.

[20] R. Inglehart, C. Welzel, *Modernization, Cultural Change, and Democracy*, New York 2005, s. 344.

[21] C. Welzel, *Are Levels of Democracy Affected by Mass Attitudes? Testing Attainment and Sustainment Effects on Democracy*, "International Political Science Review" 2007, Vol. 28, № 4, s. 397–424.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 18/11/2026 07:25:07

ścią i komfortem życia. Zmiany te występują w kontekście globalizacji, modernizacji i rozwoju gospodarczego w wyniku zwiększenia dobrobytu ekonomicznego.

Ronald Inglehart przeanalizował dane z badania wartości światowych i wskazał na istotne różnice między krajami Europy Środkowo-Wschodniej i Europy Zachodniej w systemie wartości samoekspresji (*self-expression values*) i wartości przetrwania (*survival values*). W dużej mierze różnice te odzwierciedlają zakres, w jakim komunistyczne normy rządzenia zdominowały społeczeństwo. Co więcej, wartości emancypacyjne są kluczowym czynnikiem powstania i przetrwania demokracji. Z tego względu Christian Welzel i Ronald Inglehart argumentowali, że społeczeństwa o silniejszych wartościach emancypacyjnych raczej nie doceniają niż przeceniają demokratycznych osiągnięć swoich krajów[22]. Jeśli wartości emancypacyjne są silne w demokracjach, pomogą zapobiec odwrotnemu rozwojowi demokracji, jeśli wartości emancypacyjne są silne w krajach niedemokratycznych, pomogą odwrócić rozwój demokracji[23].

Instytucje są płynne i ta zmienność jest różna. Wszystko zależy od tego, w jakim stopniu normy i zasady instytucjonalne są podatne na zmiany. Można wyróżnić co najmniej dwie kategorie instytucji, w zależności od ich elastyczności[24]. Jedna kategoria obejmuje podstawowe normy i zasady postępowania, które stanowią instytucjonalne podstawy systemu i dlatego są najmniej podatne na zmiany[25]. Są to zazwyczaj konstytucje, które regulują główne sfery ustroju politycznego, gospodarczego i społecznego. Do drugiej kategorii należą normy i reguły instytucjonalne, które najczęściej podlegają zmianom i są zazwyczaj źródłem zmian „reguł gry". Najczęściej do takich instytucji należą systemy partyjne i ordynacje wyborcze. W związku z tym, jeśli dojdzie do zmian instytucjonalnych, należy się spodziewać, że częściej będą one zachodzić w drugiej kategorii instytucji, bardziej otwartych na reformowanie.

Konstrukcja badawcza: operacjonalizacja zmiennych

Do badania wybraliśmy te instytucje, które można zmierzyć ilościowo lub do których można zastosować wskaźniki ilościowe. Na podstawie materiału teoretycznego wybraliśmy następujące instytucjonalne aspekty systemu politycznego: dystrybucja władzy, typ rządu, system partyjny, system wyborczy, jakość polityki demokratycznej, rozwój społeczno-gospodarczy, polityka wewnętrzna i polityka międzynarodowa, wartości, stabilność polityczna. Zebraliśmy informacje statystyczne dotyczące odpowiednich wskaźników, w ramach każdej kategorii, dla 22 krajów postkomunistycznych w latach 1996–2019. Choć analizujemy zmiany instytucjonalne od momentu ogłoszenia nie-

[22] C. Welzel, R. Inglehart, *Agency, Values, and Well-Being: A Human Development Model*, "Social Indicators Research" 2010, Vol. 97, s. 43–63.

[23] R. Inglehart, *Mapping Global Values*, [w:] *Measuring and Mapping Cultures: 25 Years of Comparative Value Surveys*, red. Y. Esmer, T. Pettersson, Brill 2007, s. 11–32.

[24] A. Lijphart, *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, New Haven 1999, s. 216–223.

[25] K. Armingeon, R. Careja, *Institutional Change and Stability in Postcommunist Countries 1990–2002*, "European Journal of Political Research" 2008, Vol. 47, № 4, s. 436–466.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 18/11/2026 07:25:07

podległości przez badane kraje, do analiz statystycznych wykorzystujemy dane z roku uchwalenia konstytucji. W naszej analizie zmierzyliśmy zmianę jako różnicę w wartościach wskaźników pomiędzy początkiem lat dziewięćdziesiątych a rokiem 2020. Jesteśmy świadomi, że można w ten sposób nie postrzegać samego procesu zmian, ale uzyskane informacje statystyczne wskazują, że nie nastąpiły dramatyczne zmiany i nie ma to wpływu na treść ustaleń. Operacjonalizację zmiennych zależnych i niezależnych przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Definicje zmiennych

Niezależne zmienne	Wskaźniki	Pomiar	Źródło
Dystrybucja władzy	Indeks władzy prezydenckiej	Według Krouwel (2003): 0 (parlamentaryzm) do 7 (prezydenckość)	Autor (obliczenia własne)
	Typ parlamentu	1 – parlament jednoizbowy 2 – parlament dwuizbowy	Autor wykorzystujący dane z Armingeon i Careja (2004) oraz obliczenia własne
Rząd	Typ rządu	Typy rządów (patrz Lijphart 1999): 1 – jednopartyjna większość 2 – minimalna wygrana 3 – koalicja nadwyżkowa 4 – jednopartyjna mniejszość 5 – koalicja mniejszościowa 6 – „Caretaker” 7 – wielka koalicja	Autor wykorzystujący dane z Armingeon i Careja (2004) oraz obliczenia własne
System partyjny	Efektywna liczba partii w parlamencie	Według Golosov (2009)	Autor (obliczenia własne)
	Frakcjonalizacja systemu partyjnego	Według Rae (1968)	Autor (obliczenia własne)
System wyborczy	Wskaźnik nieproporcjonalności	Według Gallagher (1991)	Autor (obliczenia własne)
	System wyborczy do (niższej izby) parlamentu	1 – system proporcjonalny 2 – system większościowy 3 – system mieszany	Autor wykorzystujący dane z Armingeon i Careja (2004) oraz obliczenia własne
	Sposób wyboru prezydenta	1 – wybierany w wyborach bezpośrednich 2 – wybierany przez parlament	Autor wykorzystujący dane z Armingeon iCareja (2004) oraz obliczenia własne
Jakość polityki demokratycznej	Status kraju przez Freedom House	0 – kraj niewolny 1 – częściowo wolny kraj 2 – wolny kraj	Freedom House

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 18/11/2026 07:25:07

Niezależne zmienne	Wskaźniki	Pomiar	Źródło
	Wskaźnik demokracji	1 oznacza najbardziej wolny, a 7 najmniej wolny	Freedom House
	Nation in Tranzit	1 reprezentujący najwyższy i 7 najniższy poziom postępu demokratycznego	Freedom House
	Wskaźnik percepcji korupcji	Od 0 (postrzegane jako bardzo skorumpowane) do 100 (postrzegane jako bardzo uczciwe)	Transparency International
	Wolność gospodarcza	Wskaźnik ogólny (0–100)	The Heritage Foundation
Rozwój społeczno-gospodarczy	PKB *per capita*	Współczesne dolary amerykańskie	World Development Indicators
	Gospodarka cieniowa	Procent PKB	Medina and Schneider (2018)
	Poziom bezrobocia	Procent	The World Bank
	Bezpośrednie inwestycje zagraniczne	Miliard USD	The World Bank
	Wskaźnik rozwoju społecznego	0 najniższy – 1 najwyższy	The United Nations
	Wskaźnik Giniego	0 najniższy – 100 najwyższy	The World Bank
Polityka wewnętrzna i polityka międzynarodowa	Wydatki wojskowe	Procent PKB	Stockholm International Peace Research Institute
	Mobilizacja polityczna	Frekwencja wyborcza	IDEA
	Wojna/konflikt	Konflikt wewnątrz kraju lub na granicach: 0 – brak konfliktu zbrojnego 1 – wojna, wojna domowa lub zamieszki 2 – zawieszenie broni	Autor wykorzystujący dane z Armingeon and Careja (2004) oraz obliczenia własne
Wartości	Wartości emancypacyjne	0 oznacza najmniej wolny, a 1,0 – najbardziej wolny	World Values Surveys
Stabilność polityczna	Wskaźnik stabilności politycznej	– 2,5 słabe; 2,5 silne	The World Bank

Dystrybucja władzy. Na podstawie analizy norm konstytucyjnych, waga władzy prezydenckiej mierzona jest zgodnie z metodologią A. Krouwela. Indeks władzy pre-

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 18/11/2026 07:25:07

zydenckiej jest mierzony jako suma kilku uprawnień[26]: wybory prezydenckie (bezpośrednie/pośrednie), rozwiązanie parlamentu, powołanie rządu, wotum zaufania parlamentu dla nowego rządu (tak/nie), wotum nieufności, po którym rząd musi podać się do dymisji (wiążące/może być zignorowane), prawo inicjatywy ustawodawczej i wetowania, uprawnienia władzy wykonawczej[27]. Jednocześnie zbierano informacje na temat struktury parlamentu: jedno- lub dwuizbowy.

Typ rządu. Mierzymy struktury rządowe według A. Lijpharta[28]:

1) jednopartyjny, w którym jedna partia samodzielnie tworzy rząd i posiada większość parlamentarną;
2) koalicja „minimum-wygrana", w której wszyscy członkowie koalicji uczestniczą w tworzeniu rządu większościowego;
3) koalicja nadwyżkowa, w skład której wchodzi kilka partii, ale nie wszystkie uczestniczą w podziale tek ministerialnych;
4) jednopartyjny rząd mniejszościowy, w którym partia rządząca nie posiada większości w parlamencie;
5) wielopartyjny rząd mniejszościowy, w którym partie nie posiadają większości.

W przeciwieństwie do demokracji zachodnich, gdzie rządy zależą od prezydentów tylko w systemach prezydenckich, ten typ jest charakterystyczny dla postradzieckich systemów półprezydenckich, w których władza prezydencka jest dominująca. Dodajemy typ rządu technokratycznego kierowanego przez technokratycznego premiera i składającego się z większości technokratycznych ministrów.

System partyjny. Wraz z trzecią falą demokratyzacji rozpowszechnił się tzw. autorytaryzm wyborczy, kiedy to *quasi*-demokratyczne instytucje stosują metody autorytarne. Dlatego też systemy partyjne w nowych demokracjach charakteryzują się wysokim poziomem fragmentacji[29]. Wykorzystując wskaźnik frakcyjności D. Rae (F), będziemy mogli prześledzić transformację systemu partyjnego od absolutnego systemu jednopartyjnego do absolutnego systemu wielopartyjnego (frakcyjność)[30]. Integralną częścią badania zmian w systemach partyjnych jest wskaźnik efektywnej liczby partii.

[26] Podczas kodowania stosowane są następujące wartości liczbowe: „1" – atrybut jest nieodłącznie związany z prezydentem; „0,5" – atrybut jest współdzielony z inną władzą; „0" – atrybut nie może być w żaden sposób przypisany prezydentowi. Tak więc jeśli wskaźnik będzie równy „7" – jest to władza superprezydencka, jeśli „0" – władza jest skoncentrowana w rękach parlamentu.

[27] A. Krouwel, *Measuring Presidentialism of Central and East European Countries*, "Working Papers Political Science" 2003, № 2.

[28] A. Lijphart, *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, New Haven 1999, s. 216–223.

[29] S. Mainwaring, *Introduction: Party Systems in Latin America*, [w:] *Building Democratic Institutions: Party Systems in Latin America*, red. S. Mainwaring, R. Timothy, Stanford 1995, s. 22–28.

[30] Wskaźnik frakcyjności: $F = 1 - \sum_{i-1}^{n} p_i^2$, który zawiera się w przedziale od 0 (jedna partia otrzymuje wszystkie głosy wyborców) do 1 (każdy wyborca głosuje na swoją partię). Wynik indeksu poniżej 0,50 wskazuje na istnienie jednej dominującej partii, a gdy jest wyższy niż 0,70, oznacza istnienie systemu wielopartyjnego w kraju. D. Rae, *A note on the fractionalization of some European party systems*, "Comparative Political Studies" 1968, Vol. 1, № 3, s. 413–418.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 18/11/2026 07:25:07

W opracowaniu wykorzystujemy wskaźnik efektywnej liczby partii G. Golosova (*Np*)[31], ponieważ jest on bardziej czułym narzędziem empirycznym do wyjaśniania systemów partyjnych w krajach postkomunistycznych[32]. Indeks ten został obliczony na podstawie wyników wyborów parlamentarnych i odnosi się wyłącznie do partii parlamentarnych.

System wyborczy. Zmiana zasad wyborczych została zmierzona za pomocą dwóch wskaźników: wskaźnika dysproporcjonalności Gallaghera[33] (wskazuje różnicę między miejscami w parlamencie a oddanymi głosami na daną partię polityczną[34]) oraz zmiany zasad ordynacji wyborczej. Indeks dysproporcjonalności Gallaghera został obliczony dla wszystkich krajów z wyjątkiem Białorusi, gdzie przynależność partyjna deputowanych nie odgrywa istotnej roli (tylko 5% deputowanych jest członkami partii) oraz tych, w których wybory parlamentarne odbywają się w systemie większościowym. Wynika to z faktu, że w krajach postkomunistycznych, które stosują większościowy system wyborczy, udział głosów otrzymanych przez partie często nie jest dostępny. Generalnie nie uwzględniano udziału mandatów (głosów) uzyskanych przez partie pozaparlamentarne i małe partie. Normy wyborcze dla wyborów parlamentarnych zostały przyjęte dla izby niższej[35], a wybory prezydenckie różniły się między wyborami bezpośrednimi a wyborami za pośrednictwem parlamentu.

Jakość polityki demokratycznej. Do pomiaru jakości instytucji demokratycznych wykorzystano dwa wskaźniki obliczane przez *Freedom House*[36]. Pierwszy wskaźnik jest obliczany na podstawie praw politycznych i obywatelskich, który wskazuje ocenę stanu globalnej wolności dla 196 krajów świata[37]. Równolegle organizacja realizuje specjalny program monitoringowy „Nation in Transit[38]", którego celem jest badanie przemian demokratycznych w krajach postkomunistycznych (z wyjątkiem Mongolii)[39]. Do jako-

[31] Efektywna liczba partii G. Golosova: $N_p = \sum_1^x \frac{1}{1+(s_1^2/s_i)-s_i}$, gdzie s_1 – jest to liczba miejsc w parlamencie lub głosów partii, która zdobyła największą liczbę miejsc lub głosów, a s_i – jest to liczba miejsc w parlamencie lub głosów obu partii. Wartość największej partii wynosi zawsze 1, a pozostałe partie są obliczane na podstawie wielkości największej partii.

[32] G. Golosov, *Party system classification: A methodological inquiry*, "Party Politics" 2011, Vol. 17, № 5, s. 539–560.

[33] Wskaźnik dysproporcjonalności Gallaghera: $Gh = \sqrt{\frac{1}{2}\sum(v_i - s_i)^2}$, gdzie v_i – jest liczbą głosów oddanych przez partię, a s_i – liczbą mandatów oddanych przez partię. Wskaźnik ma zakres od 0 (najmniejsza nieproporcjonalność) do 100 (największa nieproporcjonalność).

[34] R. Taagepera, *Mapping the Indices of Seats – Votes Disproportionality and Inter-Election Volatility*, "Party Politics" 2003, Vol. 9, № 6, s. 663–670.

[35] Parline/Inter-Parliamentary Union, https://data.ipu.org/, "Parliamentary Elections", inf. 15 XII 2020.

[36] Freedom House, https://freedomhouse.org/, inf. 18 XII 2020.

[37] Oceny średnie 1–2,5 są uznawane za wolne, 3–5,5 za częściowo wolne, a 5,5–7 za niewolne. Od 2003 r. częściowo wolny między 3,0 a 5,0.

[38] Freedom House, https://freedomhouse.org/report/nations-transit, "Nations in Transit 2019", inf. 18 XII 2020. Monitorowane są następujące kryteria: proces wyborczy, społeczeństwo obywatelskie, sposób zarządzania, niezależność mediów, niezależność systemu sądownictwa, korupcja.

[39] Skonsolidowane Demokracje (1.00–2.99), Półskonsolidowane Demokracje (3.00–3.99), Reżimy Tymczasowe lub Hybrydowe (4.00–4.99), Półskonsolidowane Reżimy Autorytarne (5.00–5.99),

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 18/11/2026 07:25:07

ści polityki zaliczamy wskaźniki określające poziom korupcji w danym kraju (Corruption Perceptions Index[40]) oraz poziom wolności gospodarczej[41].

Rozwój społeczno-gospodarczy. Wykorzystanie grupy wskaźników ekonomicznych, które są pobierane z bazy danych World Development Indicators[42] oraz United Nation Development Programme[43], pozwala prześledzić główne zmiany na drodze modernizacji. Wybrano następujące wskaźniki: PKB *per capita*, poziom bezrobocia, bezpośrednie inwestycje zagraniczne, wskaźnik nierówności społecznych (indeks Giniego) oraz wskaźnik rozwoju społecznego. Dodatkowo włączyliśmy wskaźnik gospodarki cienia, który pozwoli prześledzić wpływ reguł demokratycznych na zmniejszenie poziomu tej części gospodarki[44].

Polityka wewnętrzna i polityka międzynarodowa. Do opisu wewnętrznych uwarunkowań politycznych wykorzystujemy wskaźniki mobilizacji politycznej, obecności lub braku konfliktu zbrojnego albo wojny, wydatków na politykę militarną. Mobilizacja polityczna jest mierzona frekwencją wyborczą, co pozwala nam obserwować trend mobilizacji i zainteresowania polityką w całym okresie[45]. Konflikt zbrojny traktujemy jako zmienną dychotomiczną, aby podkreślić obecność lub brak konfliktu zbrojnego. Ważnym wskaźnikiem świadczącym o militaryzacji reżimu politycznego i prawdopodobieństwie powstania państwa policyjnego jest udział wydatków budżetowych na potrzeby polityki militarnej[46].

Wartości. Globalny projekt badawczy (*World Values Survey*), który analizuje wartości i przekonania ludzi w czasie, pozwala nam prześledzić zapotrzebowanie na zmiany demokratyczne w analizowanych krajach. Stosujemy wskaźnik wartości emancypacyjnych, który obrazuje wzrost wymagań dotyczących uczestnictwa w podejmowaniu decyzji w zakresie życia gospodarczego i politycznego[47].

Naszą zmienną zależną jest wskaźnik stabilności politycznej (indeks ten jest miarą złożoną, ponieważ opiera się na kilku innych indeksach pochodzących z wielu źródeł)[48].

Skonsolidowane Reżimy Autorytarne (6.00–7.00). Używamy starej skali, która działała do 2018 r. i jest równoległa do dalszych obliczeń.

40 Corruption Perceptions Index, https://www.transparency.org/en/cpi, inf. 17 XII 2020.

41 Index of Economic Freedom, https://www.heritage.org/index/, inf. 16 XII 2020.

42 World Development Indicators, [online] https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators, inf. 16 XII 2020.

43 United Nations Development Programme, [online] http://hdr.undp.org/, inf. 16 XII 2020.

44 L. Medina, F.G. Schneider, *Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years?*, „Working Paper" 2018, № 18/17.

45 International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA), [online] https://www.idea.int/datatools/data/voter-turnout, inf. 18 XII 2020.

46 Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), [online] https://www.sipri.org/databases, inf. 10 XII 2020.

47 World Values Survey, [online] http://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp, „Online Data Analysis", inf. 14 XII 2020.

48 World Development Indicators, [online] https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators, inf. 16 XII 2020. Najwyższy wskaźnik to „2,5" – stan stabilny i silny,

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 18/11/2026 07:25:07

Wśród badaczy toczy się debata na temat rozsądnego pomiaru wskaźnika stabilności politycznej. Większość uważa, że termin ten jest tak oczywisty, że nie przywiązuje większej wagi do jego elementów składowych. Claude Ake skupił się na wzorach zachowania albo w kategoriach „regularności" – zachowania w patrzeniu na polityczną stabilność[49], podczas gdy Sanders spojrzał na to w kategoriach „normalności"[50]. K. Dowding i R. Kimber zauważyli, że stabilność polityczna to stan, w którym znajduje się podmiot polityczny, gdy posiada zdolność do zapobiegania nieprzewidzianym sytuacjom[51]. Odmienne spojrzenie na stabilność polityczną zaprezentował J. Margolis, który zauważył, że stabilność polityczną definiuje się jako stopień, w jakim role i struktury formalne pokrywają się z rolami i strukturami nieformalnymi w ramach podmiotu politycznego. Im większa „luka", tym większa niestabilność[52]. Uważamy, że pojęcie wymuszonej zmiany jest kluczowe dla idei niestabilności. Wskaźnik stabilności politycznej mierzy postrzeganie prawdopodobieństwa destabilizacji lub obalenia rządu przy użyciu niekonstytucyjnych lub siłowych środków, w tym przemocy motywowanej politycznie i terroryzmu. Kraje, które przystąpiły do NATO i Unii Europejskiej lub uzyskały status „kandydata" w latach 1999–2004, częściej należą do państw stabilnych. Dlatego podzieliliśmy próbę na państwa członkowskie UE i pozostałe kraje postkomunistyczne. Na podstawie analizy metodą regresji wyodrębniono dwie podgrupy z całej zbiorowości analizowanych krajów.

Czynniki warunkujące zmiany instytucjonalne

Wśród obiektywnych czynników, które w istotny sposób wpływają na trajektorię przemian postkomunistycznych, najważniejsze to pozycja wyjściowa (pochodzenie poprzedniego reżimu, czas jego funkcjonowania, stopień wpływu), struktura tranzytu oraz kontekst sąsiedztwa. Żadna z nich nie jest jednak determinantą, lecz ma charakter korelacyjny. Na przebieg transformacji wpływa także zewnętrzna presja polityczna, cechy osobowe przywódców politycznych, struktura elit politycznych, ale ich wpływ jest zapośredniczony przez jakość kultury politycznej i gospodarczej[53]. W związku z tym państwa postkomunistyczne miały różne warunki wyjściowe transformacji, co pociągnęło za sobą różne ścieżki rozwoju i doprowadziło do bardzo wyraźnych różnic w jej wynikach. Większość krajów postkomunistycznych pragnęła pełnego członkostwa w Unii Europejskiej, która działała jako alternatywne centrum integracji. Dużej części analizowanych krajów udało się to osiągnąć. Kraje, które były bardziej zintegrowane

a najniższy to „-2,5" – stan niestabilny i słaby. Jeżeli stan uzyskał wskaźnik „0,10", można go przypisać do grupy państw stabilnych.

[49] C. Ake, *A Definition of Political Stability*, „Comparative Politics" 1975, Vol. 7, № 2.

[50] D. Sanders, *Panerns of Political Instability*, Macmillan, London 1981.

[51] K. Dowding, R. Kimber, *The Meaning and Use of Political Stability*, „European Journal of Political Research" 1983, Vol. 11.

[52] J.E. Margolis, *Understanding Political Stability and Instability*, „Civil Wars" 2010, Vol. 12, № 3.

[53] W. Baluk, *Europa Środkowa i Wschodnia w okresie poszukiwania własnej tożsamości politycznej oraz zmian systemowych*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej" 2019, Vol. 17, № 1, s. 51–78.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 18/11/2026 07:25:07

z gospodarką planową, nie zdołały na czas przeprowadzić niezbędnych reform gospodarczych. Przejście do gospodarki rynkowej okazało się trudne. Demontaż aparatu państwowego i nadmiernych struktur gospodarek uprzemysłowionych przy jednoczesnej budowie nowego państwa i nowego systemu gospodarczego, konkurencyjnego na rynku światowym, okazał się trudnym zadaniem. Sytuacja ta pobudziła niektóre kraje postradzieckie do integracji z nowym formatem gospodarczym i politycznym zdominowanym przez Rosję (Wspólnota Niepodległych Państw).

Szczegółowy przegląd zmian instytucjonalnych w każdej z tych kategorii wychodzi poza ramy niniejszego badania. W centrum uwagi znajdą się ramy instytucjonalne państw (konstytucja) jako instytucjonalny fundament systemów politycznych oraz instytucje, które były najczęściej zmieniane lub modyfikowane.

Minęło trzydzieści lat od rozpadu Związku Radzieckiego i wbrew oczekiwaniom liberalna demokracja nie przyjęła się we wszystkich krajach postkomunistycznych. Transformacja polityczna rozpoczęła się natychmiast, ale z różną szybkością, intensywnością i kierunkiem, prowadząc do demokratyzacji systemów politycznych w krajach Europy Wschodniej i wzmocnienia tendencji autorytarnych w innych krajach postkomunistycznych. Po upadku Związku Radzieckiego i odejściu od totalitarnych praktyk zarządzania państwem to właśnie przejście do reżimu demokratycznego lub autorytarnego oraz wprowadzenie odpowiednich tradycji instytucjonalnych zadecydowało o kierunku, charakterze i jakości zmian instytucjonalnych w systemach politycznych analizowanych państw.

Tabela 1. Kraje demokratyczne, 1990–1993 i 2019–2020

		Kraje demokratyczne w latach 1990–1993		
		Wolny kraj	Częściowo wolny kraj	Kraj niewolny
Kraje demokratyczne w latach 2019–2020	Wolny kraj	Bułgaria, Czechy, Estonia, Litwa, Łotwa, Mongolia, Polska, Słowacja	Rumunia	
	Częściowo wolny kraj	Węgry	Armenia, Gruzja, Kirgistan, Mołdawia, Ukraina	
	Kraj niewolny		Białoruś, Kazachstan, Rosja	Azerbejdżan, Tadżykistan, Turkmenistan, Uzbekistan

Uwaga: Na podstawie połączonych wyników Freedom House za prawa polityczne i obywatelskie od 1 (wolne i demokratyczne) do 7 (kraje, które nie są wolne i demokratyczne). Źródło: opracowanie własne na podstawie Freedom House[54].

[54] Freedom House, [online] https://freedomhouse.org/, inf. 18 XII 2020.

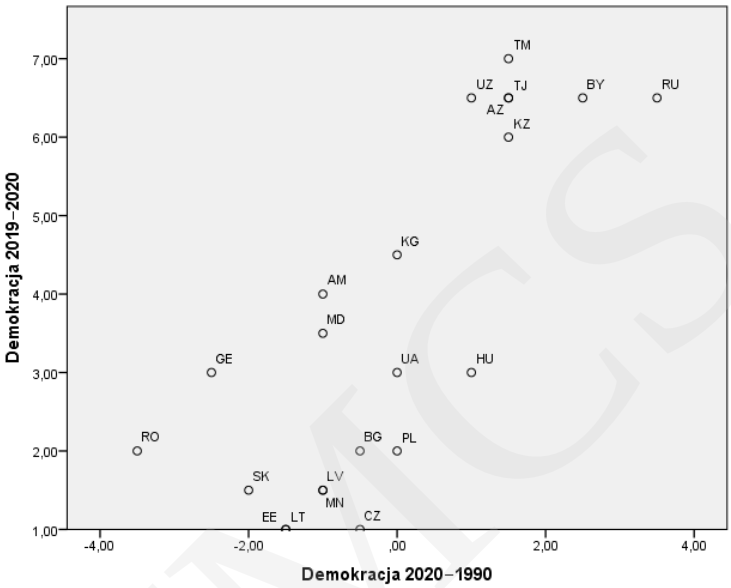
Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 18/11/2026 07:25:07

Analiza wskaźników wolności politycznej i obywatelskiej (wg *Freedom House*) wskazuje, że państwa postkomunistyczne, które wkroczyły na drogę integracji z Unią Europejską, dokonały znaczącego postępu w rozwoju instytucji demokratycznych (Estonia, Łotwa, Litwa, Polska, Słowacja, Bułgaria, Rumunia i Czechy). Mają one gospodarki rynkowe, a jakość instytucji demokratycznych zbliża się do poziomu demokracji zachodnich. Węgry stanowią częściowy wyjątek: po zwycięstwie centroprawicowej partii Węgierska Unia Obywatelska (Fidesz) w 2010 roku, kierowanej przez Viktora Orbana zaczęła ona wykorzystywać swoją większość do wzmocnienia roli władzy wykonawczej i ograniczenia praw obywatelskich i politycznych. Inne kraje również zaczęły przyjmować niedemokratyczne praktyki Węgier. Partia polityczna Prawo i Sprawiedliwość, która wygrała wybory w Polsce w 2015 roku, naśladowała pierwsze kroki Fideszu, ustanawiając kontrolę nad Trybunałem Konstytucyjnym i obniżając wiek emerytalny sędziów. Reformy polityczne i gospodarcze w innych krajach byłego Związku Radzieckiego w mniejszym stopniu zbliżyły je do ustalonych norm demokratycznych w Europie Wschodniej.

Analizowane dane wskazują na rosnącą dysproporcję pomiędzy tymi dwiema grupami państw. Z jednej strony mamy do czynienia z konwergencją wśród nowych członków UE, którzy w pierwszej dekadzie lat dziewięćdziesiątych XX wieku przeprowadzili kompleksowe reformy gospodarki i instytucji politycznych (wyjątkiem jest Mongolia). Z drugiej strony mamy do czynienia z tzw. „demokracjami, które nie wystartowały" (Białoruś, Azerbejdżan, Uzbekistan, Tadżykistan, Turkmenistan, Kazachstan, Rosja). W państwach tych od dawna rządzą te same elity polityczne, nie ma funkcjonujących instytucji politycznych, gospodarka jest regulowana przez rząd, a siły opozycyjne są prześladowane. Istnieje trzecia grupa państw, która odnosi się do państw częściowo wolnych lub państw o hybrydowym reżimie politycznym. W krajach tych zachodzą aktywne procesy demokratyzacji, poprawia się sytuacja w zakresie praw politycznych i obywatelskich, kształtuje się rynkowy system gospodarczy i wprowadzane są nowe instytucje polityczne. Kraje te są najbardziej interesujące pod względem badawczym, gdyż trwałe procesy transformacji i rewolucji nie pozwoliły im jeszcze wyjść z tzw. „szarej strefy[55]" (Ukraina, Gruzja, Mołdawia i Armenia).

[55] G. O'Donnell, P. Schmitter, *Transition from authoritarian rule: Tentative conclusions about uncertain democracies*, Baltimore 1989, s. 96.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 18/11/2026 07:25:07

Wykres 1. Dwa różne sposoby rozwoju reżimu politycznego.

Uwaga: Demokracja 2019–2020 (oś Y) oznacza poziom demokracji (na podstawie łącznej liczby punktów za prawa polityczne i obywatelskie podzielone przez dwa) według Freedom House. Za demokratyczne uznaje się kraje, które uzyskały wynik niższy niż 2,5. Demokracja 2020–1990 (oś X) oznacza zmianę wyników w zakresie demokracji między początkiem lat dziewięćdziesiątych a 2019–2020. Wartości negatywne wskazują na przejście do demokracji, natomiast wartości pozytywne – na przejście do reżimu autorytarnego. Źródło: Freedom House. Kraje są oznaczone skrótami: Armenia (AM), Azerbejdżan (AZ), Białoruś (BY), Bułgaria (BG), Czechy (CZ), Estonia (EE), Gruzja (GE), Węgry (HU), Kazachstan (KZ), Kirgizja (KG), Łotwa (LT), Litwa (LV), Mołdawia (MD), Mongolia (MN), Polska (PL), Rumunia (RO), Rosja (RU), Słowacja (SK), Tadżykistan (TJ), Turkmenistan (TM), Ukraina (UA), Uzbekistan (UZ).

Rządy komunistyczne miały szczególny wpływ na rozwój instytucji demokratycznych (wykres 1). Kraje, które miały mniej totalitarnych reżimów, bardziej liberalną kulturę i silny ruch dysydencki, odniosły większy sukces we wprowadzaniu systemów demokratycznych i gospodarki rynkowej. Natomiast kraje, które były najbardziej represjonowane przez władze komunistyczne, mają problemy z transformacją demokratyczną, ponieważ odziedziczyły nierówności społeczno-ekonomiczne, atomizację społeczeństwa i potencjał konfliktowy. Warto zwrócić uwagę na wyraźnie zaznaczoną grupę krajów w prawym górnym kącie wykresu. Są to kraje autorytarne, w których proces transformacji demokratycznej jest ukryty za fasadą instytucji politycznych, a transformacja społeczna nie osiąga nowej jakości. Wskaźniki procesów społeczno-politycznych w tych krajach obniżają się z roku na rok. Współcześnie Białoruś, Azerbejdżan, Uzbekistan, Tadżykistan, Turkmenistan i Rosja mają najgorszy indeks wolności kraju (6,5–7) według raportów Freedom House. W krajach tych panuje gospodarka admini-

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 18/11/2026 07:25:07

stracyjna (wpływ i ingerencja państwa są dość znaczne), panuje monopol państwa na media, opozycja polityczna jest niewielka, słaba i stale prześladowana, a aktywna część społeczeństwa jest stale represjonowana. Pozostałe państwa w analizowanym okresie albo nie przechodziły znaczących zmian (Ukraina, Kirgizja i Polska), albo zmierzały w kierunku demokracji (wyjątkiem są Węgry). W tej grupie państw wyraźnie widoczne są dwie tendencje. Z jednej strony nawiązanie bliskich relacji i perspektywa członkostwa w NATO i UE przyczyniły się do ustanowienia i wspierania przemian demokratycznych. Organizacje międzynarodowe stawiają wysokie wymagania w zakresie swobód politycznych, praw obywatelskich i demokratycznego porządku politycznego. W konsekwencji kraje te otrzymały odpowiednią pomoc instytucjonalną, wymianę doświadczeń i inwestycje zagraniczne. Z drugiej strony są państwa, które wpadły w pułapkę hybrydowości, m.in.: Armenia, Gruzja, Mołdawia, Ukraina i Kirgizja. Sytuacja polityczna w tych krajach ulega ciągłym zmianom i jest odzwierciedleniem konfliktu politycznego między władzami a społeczeństwem obywatelskim. Wyrazem zapotrzebowania na zmiany demokratyczne są liczne rewolucje (w 2003 roku w Gruzji, w 2004 i 2013–2014 na Ukrainie, w 2018 roku w Armenii, w 2005 i 2020 roku w Kirgistanie) i protesty społeczne (w 2008 roku doprowadziły do zmiany władzy w Armenii, w 2016 roku – zmiany rządu w Mołdawii, w 2010 roku – powołania rządu tymczasowego w Kirgistanie). Perspektywy dalszej demokratyzacji tych systemów politycznych są przez to otwarte.

Kultura polityczna i wartości są ściśle związane z rozwojem instytucji demokratycznych, co wpływa na jakość przemian demokratycznych. W społeczeństwach postindustrialnych następuje przesunięcie akcentu z wartości przetrwania (*survival values*) na wartości samoekspresji (*self-expression values*), co przynosi coraz większą emancypację zarówno od władzy religijnej, jak i świeckiej[56]. Rosnący akcent na wartości samoekspresji sprawia, że demokracja staje się coraz bardziej prawdopodobna tam, gdzie jej nie ma, a bardziej skuteczna tam, gdzie istnieje[57].

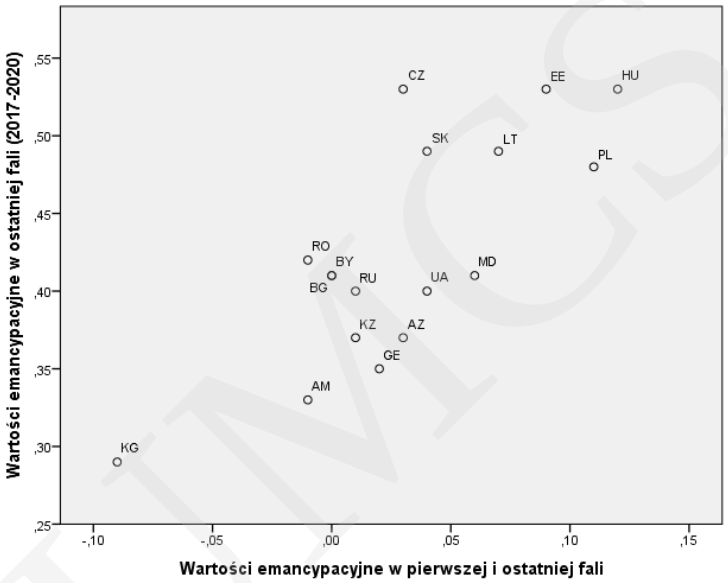
Zmiana wartości emancypacyjnych koreluje z wynikami poziomu przemian demokratycznych w państwach postkomunistycznych. Istnieje wyraźna grupa państw Europy Wschodniej i krajów bałtyckich o wysokich wynikach wskaźnika wartości emancypacyjnych, który wskazuje na źródło wsparcia dla zmian demokratycznych (wykres 2). Najbardziej pozytywną dynamikę zmian wartości emancypacyjnych można prześledzić wśród Ukrainy, Mołdawii i Gruzji, co w pewnym stopniu przyczyni się do zachowania osiągnięć demokracji i potencjalnego wyjścia z grupy hybrydowych reżimów politycznych. Pozycja Węgier na wykresie wartości emancypacyjnych jest dyskusyjna. Z jednej strony wysoki wynik wartości emancypacyjnych i pozytywna dynamika w kierunku ich wzrostu powinny wykluczać negatywne wartości poziomu wolności demokratycz-

[56] R. Inglehart, *Mapping Global Values*, [w:] *Measuring and Mapping Cultures: 25 Years of Comparative Value Surveys*, red. Y. Esmer, T. Pettersson, Brill 2007, s. 11–32.

[57] Idem, *East European value systems in global perspective*, [w:] *Democracy and Political Culture in Eastern Europe*, red. H.-D. Klingemann, D. Fuchs, J. Zielonka, Routledge 2006, s. 69.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 18/11/2026 07:25:07

nych (wykres 1). Zamiast tego widzimy sytuację odwrotną. Jednocześnie wskazuje to, że kraj ten posiada zabezpieczenie przed dalszym dryfowaniem w kierunku niedemokratycznych norm i praktyk.

Wykres 2. Wartości emancypacyjne w pierwszej i ostatniej fali Badania Wartości Światowych (*World Values Survey*).

Uwaga: Wartości emancypacyjne to wielopunktowy, formatywny indeks oparty na dwunastu różnych pozycjach (zakresach od 0 do 1, z niską punktacją wskazującą słabsze wartości emancypacyjne i wysoką punktacją wskazującą silniejsze wartości emancypacyjne). Wartości na osi X przedstawiają zmiany wartości emancypacyjnych między początkiem pierwszej i ostatniej fali badań w tych krajach. Wartość pozytywna wskazuje na powstanie lub przetrwanie demokracji, a wartość negatywna odwrotnie. Źródło: World Values Survey. Kraje są oznaczone skrótami: Armenia (AM), Azerbejdżan (AZ), Białoruś (BY), Bułgaria (BG), Czechy (CZ), Estonia (EE), Gruzja (GE), Węgry (HU), Kazachstan (KZ), Kirgizja (KG), Łotwa (LT), Mołdawia (MD), Polska (PL), Rumunia (RO), Rosja (RU), Słowacja (SK), Ukraina (UA).

Jeżeli zmiany w konstytucji traktować jako instytucjonalną podstawę systemu politycznego analizowanych państw (zmiany w konstytucji wymagają większej liczby głosów niż uchwalanie ustaw), to można prześledzić następującą tendencję. Państwa, które weszły na drogę integracji europejskiej, nie zmieniły formy ustroju po przyjęciu nowych konstytucji. Zmiany te wynikały głównie z dostosowania zakresu ustawodawstwa do wymogów Unii Europejskiej. Oznacza to, że zmiany w konstytucjach tych państw nie zmieniły konstrukcji instytucjonalnej. Zupełnie inną sytuację można zaobserwować w krajach byłego Związku Radzieckiego. Elity polityczne tych państw najczęściej uciekały się do uchwalania zmian konstytucyjnych w celu zmiany układu

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 18/11/2026 07:25:07

sił między instytucjami politycznymi. Zmiany konstytucyjne w Rosji (poprawki z 2020 roku, przyjęte w głosowaniu powszechnym, a nie w referendum, usunęły przepis o „kolejnych" kadencjach i pozwoliły na „ogólne zarządzanie" rządem), na Białorusi (poprawki z 2004 roku usunęły przepis, który ograniczał prawo prezydenta do wyboru na więcej niż dwie kolejne kadencje) i w Kazachstanie (poprawki z 2007 roku nie ograniczały liczby kadencji i zwiększyły wpływ na rząd) zwiększyły uprawnienia na korzyść prezydenta (wykres 3).

Wykres 3. Ugruntowane przywództwo i kontrolowana sukcesja w byłym Związku Radzieckim.

Źródło: opracowanie własne.

Jeżeli prześledzić zmianę władzy w państwach transformujących się (wykorzystując indeks władzy prezydenckiej Crowella), to zmiany konstytucyjne dały więcej władzy parlamentom na Ukrainie (poprawki z 2005 i 2014 roku), w Gruzji (poprawki z 2010 roku), Armenii (poprawki z 2015 roku) i Kirgistanie (poprawki z 2010 roku), natomiast wzmocnienie władzy prezydenckiej nastąpiło wraz ze zmianami konstytucyjnymi na Ukrainie (poprawki z 2010 roku) i w Armenii (poprawki z 2005 roku). Można jednak twierdzić, że w większości postkomunistycznych systemów politycznych istnieje tendencja do wzmacniania roli parlamentu. Zmiany te były jednak niczym więcej jak tylko dostosowaniem do formy ustroju wybranego po upadku reżimu komunistycznego (z wyjątkiem Mołdawii, która w 2000 roku przeszła z prezydenckiej na parlamentarną formę ustroju).

Zmiana reguł zachowań wyborczych, która wpływa na kształt systemu partyjnego, pozostawała w centrum zainteresowania większości elit postkomunistycznych[58]. Przecież system wyborczy jest ustalany przez elity rządzące przez głosowanie na odpowiednią ordynacją wyborczą i nie wymaga sztywnej procedury, jak np. zmiany konstytucji. Istotne zmiany w instytucji wyborów w państwach postkomunistycznych można prześledzić przez przyjęcie zmian w ordynacji wyborczej (tabela 2). Zmiany te dotyczy-

[58] W. Sokół, *Geneza i ewolucja systemów wyborczych w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, Lublin 2007, s. 676.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 18/11/2026 07:25:07

ły podwyższenia progu wyborczego (ale nie jego obniżenia), warunków uprawniających do udziału w wyborach parlamentarnych, zmian w modelu systemu wyborczego, zmian w okręgach wyborczych i warunkach tworzenia komisji wyborczych, dopuszczenia bloków wyborczych do udziału w wyborach, finansowania partii politycznych z budżetu państwa itd.

Tabela 3. Zmiany w systemach wyborczych

		Pierwsze postkomunistyczne wybory		
		System proporcjonalny	System mieszany	System większościowy
Ostatnie wybory	System proporcjonalny	Polska, Rumunia, Czechy, Estonia, Łotwa, Mołdawia, Słowacja	Bułgaria, Kazachstan	Armenia, Kirgizja
	System mieszany		Gruzja, Węgry, Litwa, Rosja, Tadżykistan	Ukraina
	System większościowy			Białoruś, Azerbejdżan, Mongolia, Turkmenistan, Uzbekistan

Uwaga: Ostatnie wybory w 2019 roku. Źródło: baza danych Parline[59].

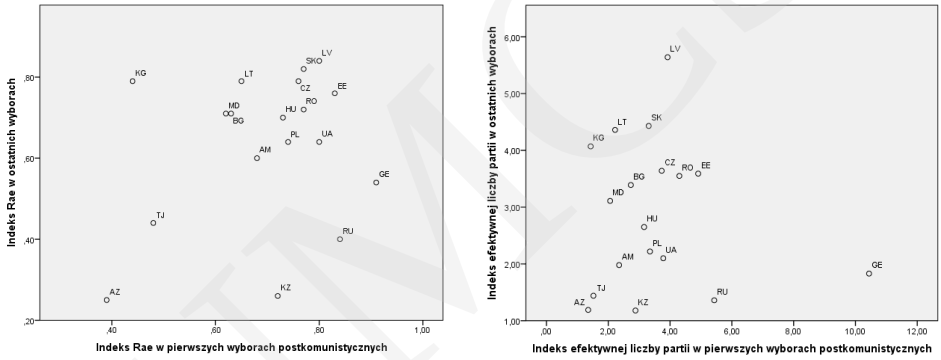
Proporcjonalna reprezentacja parlamentu ułatwia pojawienie się zróżnicowanych (ideologicznie) i zrównoważonych sił politycznych oraz ustanawia tradycję rządów koalicyjnych. Jednocześnie system prezydencki koncentruje władzę w rękach niewielkiej liczby elity rządzącej i może prowadzić do przejścia do autorytaryzmu. Państwa postkomunistyczne, które przyjęły system parlamentarny i reprezentację proporcjonalną, przekazując znaczne uprawnienia na szczebel lokalny, odniosły większe sukcesy w umacnianiu demokracji (Polska, Czechy, Słowacja, Estonia, Łotwa, Rumunia, Bułgaria). Analiza zmian systemów wyborczych w krajach postkomunistycznych wskazuje na tendencję do stosowania proporcjonalnego systemu wyborczego (Bułgaria, Kazachstan, Armenia i Kirgizja, do których dołączyła większość krajów Europy Wschodniej i krajów bałtyckich). Jednocześnie istnieją dwie grupy państw, które w rzeczywistości nie zmieniły zasad wyborczej rywalizacji. Z jednej strony są to kraje demokratyczne o proporcjonalnym systemie wyborczym (Polska, Rumunia, Czechy, Estonia, Łotwa, Słowacja, z wyjątkiem

[59] Parline/Inter-Parliamentary Union, [online] https://data.ipu.org/, "Parliamentary Elections", inf. 15 XII 2020.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 18/11/2026 07:25:07

Mołdawii), a z drugiej – kraje autorytarne o większościowym systemie wyborczym (Białoruś, Azerbejdżan, Turkmenistan, Uzbekistan, z wyjątkiem Mongolii).

Najłatwiejszym sposobem porównania systemów partyjnych jest stopień ich fragmentacji (określany za pomocą wskaźnika frakcyjności Rae) oraz wskaźnik efektywnej liczby partii (wykres 4). Jak wykazała analiza korelacji, w przypadku znacznej liczby krajów istnieje pewna korelacja w czasie. Państwa, w których w pierwszych wyborach było kilka partii politycznych w parlamencie, mają tendencję do utrzymywania tej samej liczby partii politycznych w parlamencie współcześnie.

Wykres 4. Fragmentacja systemu partyjnego (indeks Rae) i Indeks efektywnej liczby partii (G. Golosov Np) w pierwszych wyborach postkomunistycznych w porównaniu z ostatnimi.

Źródło: opracowanie własne. Kraje są oznaczone skrótami: Armenia (AM), Azerbejdżan (AZ), Bułgaria (BG), Czechy (CZ), Estonia (EE), Gruzja (GE), Węgry (HU), Kazachstan (KZ), Kirgizja (KG), Łotwa (LT), Litwa (LV), Mołdawia (MD), Polska (PL), Rumunia (RO), Rosja (RU), Słowacja (SK), Tadżykistan (TJ), Ukraina (UA).

Można prześledzić różne tendencje w zakresie trwałości i zmian systemów partyjnych w krajach postkomunistycznych. Systemy partyjne w Rosji, Azerbejdżanie, Kazachstanie i Tadżykistanie, które były systemami jednopartyjnymi jeszcze przed 2002 rokiem, oraz w Armenii po wyborach w 2007 roku są obecnie systemami jednopartyjnymi. Systemy partyjne z partią dominującą to Polska (od 2015 roku), Węgry (od 2006 roku), Słowacja (od 2010 roku), Rumunia (od 2008 roku) i Ukraina (od 2019 roku). Systemy dwupartyjne powstały w Uzbekistanie, w Bułgarii do 2002 roku, a w Turkmenistanie po wyborach w 2013 roku. Systemy wielopartyjne zostały wprowadzone w Estonii, na Litwie (od 2008 roku), Łotwie, w Gruzji (od 2012 roku), Kirgistanie (od 2010 roku), Czechach i Mołdawii. Największa zmiana nastąpiła w Gruzji po 2012 roku i w Kirgistanie po 2010 roku, kiedy to oba systemy przeszły od systemu zdominowanego przez partie do systemu wielopartyjnego. W przeciwnym kierunku poszła Słowacja, która do 2010 r. miała system wielopartyjny i powróciła do niego po wyborach w 2016 roku, ale w latach 2010–2016 miała dominujący system partyjny.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 18/11/2026 07:25:07

Najbardziej znaczące zmiany w kierunku zmniejszania efektywnej liczby partii odnotowały Gruzja (z 10,44 do 1,83) i Rosja (z 5,43 do 1,36). Natomiast w zakresie zwiększania efektywnej liczby partii zmiany nastąpiły w systemach partyjnych Kirgistanu (z 1,43 do 4,07), Litwy (z 2,22 do 4,36) i Łotwy (z 3,92 do 5,64). Wyniki indeksów korelują z ewolucją typów systemów partyjnych w krajach postkomunistycznych[60]. Istnieje jednak grupa państw (Armenia, Azerbejdżan, Tadżykistan, Węgry, Czechy), w których różnica w wartości indeksu partii efektywnych między pierwszymi a ostatnimi wyborami oscyluje w granicach wartości pojedynczej, co może świadczyć o instytucjonalizacji systemów partyjnych. Białoruś, Turkmenistan i Uzbekistan nie zostały uwzględnione w analizie porównawczej, ponieważ większościowy system wyborczy i proprezydencka forma ustroju uniemożliwiły stworzenie systemów partyjnych.

Czynniki stabilności politycznej

Stabilność polityczna odgrywa kluczową rolę w procesie zmian demokratycznych. O stabilnym funkcjonowaniu systemu politycznego może świadczyć stan, w którym żadna pojedyncza siła polityczna nie jest w stanie zmienić systemu politycznego na swoją korzyść. Co więcej stabilność polityczna jest ściśle związana z praktykami instytucjonalnymi, które są kształtowane przez dany reżim polityczny. Wskaźnik stabilności politycznej różni się znacząco pomiędzy dwiema grupami państw. W państwach, które stały się członkami Unii Europejskiej, poziom stabilności politycznej jest dość wysoki (średnio 0,65). Natomiast wśród krajów Europy Wschodniej można zaobserwować dwie tendencje. Z jednej strony Bułgaria i Rumunia, gdzie poziom stabilności politycznej ma tendencję wzrostową, a z drugiej Czechy, Węgry i Polska, gdzie poziom stabilności politycznej spada, co można wyjaśnić przyjęciem kilku ustaw, które wzmacniają uprawnienia władzy wykonawczej i ograniczają niezależność sądownictwa. Pozostałe państwa byłego Związku Radzieckiego nie są stabilne politycznie (średnio -0,39), co koreluje istotnie z poziomem wolności i praktyk demokratycznych (z wyjątkiem Mongolii). Wśród prawie wszystkich państw tej grupy nastąpił nieznaczny spadek poziomu niestabilności politycznej. Wyjątkiem jest Ukraina, gdzie różnica między 2013 a 2014 rokiem wynosi -1,24 pkt, co jest spowodowane konsekwencjami agresji militarnej Rosji na Donbasie i aneksji Krymu, ogólnym pogorszeniem sytuacji gospodarczej oraz wzrostem napięć społecznych. Dlatego też wyodrębniamy te dwie grupy państw w celu dalszego badania czynników, które wpływają na poziom stabilności lub niestabilności politycznej.

Wyniki analizy regresji pozwalają na wyjaśnienie zmian stabilności politycznej w analizowanych państwach. Wyniki uzyskanych modelów regresji wskazują na istotną liniową zależność pomiędzy stabilnością polityczną a szeregiem zmiennych niezależnych: wskaźnik demokracji (Freedom House), gospodarka cienia (procent PKB), system wyborczy do parlamentu, efektywna liczba partii w parlamencie (tabela 3).

[60] W. Lebediuk, *Transformacja systemów partyjnych w krajach postradzieckich, 1992–2019*, "Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej" 2019, Vol. 17, № 1, s. 89–104.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 18/11/2026 07:25:07

Tabela 4. Wyniki analizy regresji dla krajów Europy Wschodniej i krajów bałtyckich (członków Unii Europejskiej od 2004 i 2007 roku)

Niezależne zmienne	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Wskaźnik demokracji	-0,506** (0,047)	-0,374** (0,045)	-0,327** (0,047)	-0,329** (0,046)
Gospodarka cienia	–	-0,026** (0,004)	-0,030** (0,004)	-0,031** (0,004)
System wyborczy	–	–	0,061** (0,022)	0,062** (0,022)
Efektywna liczba partii	–	–	–	-0,029* (0,014)
Constant	1,334	1,664	1,600	1,741
N	104	104	104	104
Adjusted R Square	0,520	0,654	0,675	0,685

Notatki: ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$. Komórki zawierają niestandardowe współczynniki regresji OLS, z solidnymi błędami standardowymi w nawiasach. Regresje o najmniejszych kwadratach przebiegają przy użyciu SPSS. Zmienna zależna: Wskaźnik stabilności politycznej.

Interpretacja uzyskanych wyników z tabeli 3 wskazuje, że w każdym z otrzymanych modeli zmienne niezależne inaczej oddziałują na stabilność w krajach postkomunistycznych. Największy wpływ na stabilność polityczną ma wartość poziomu wolności politycznych i obywatelskich (*Freedom House*). Wskaźnik demokracji ma skutek odwrotny (jest to związane z osobliwością skali, gdzie 1 – kraje wolne i demokratyczne, a 7 – kraje, które nie są wolne i demokratyczne) i wyjaśnia poziom stabilności politycznej w 52% przypadków. Kolejnym wskaźnikiem wpływającym na stabilność polityczną jest poziom gospodarki cienia. Wartość wskaźnika jest również odwrotna, wskazując na wzrost stabilności politycznej wraz ze spadkiem poziomu gospodarki cienia. Po wstąpieniu państw do Unii Europejskiej poziom gospodarki cienia zmniejszył się o ponad 15%. Poniższe modele pokazują wpływ miękkich czynników instytucjonalnych. Rodzaj systemu wyborczego i efektywna liczba partii, choć w niewielkim stopniu oddziałują na stabilność polityczną, są statystycznie istotne. Wskazuje to zatem, że proporcjonalny system wyborczy przyczynia się do stabilności politycznej.

Wyniki analizy regresji dla państw byłego Związku Radzieckiego wskazują na istnienie istotnej zależności liniowej pomiędzy stabilnością polityczną a znacznie większą liczbą zmiennych niezależnych (tabela 4). Pierwszą zmienną niezależną, która pokazuje odwrotną zależność i istotnie wpływa na poziom stabilności politycznej, jest typ rządu. Zdecydowana większość badanych krajów praktykuje rządy proprezydenckie lub ponadwiększościowe, podczas gdy w krajach Unii Europejskiej są to większościowe rządy jednopartyjne i rządy minimalnie wygrane. Dlatego zbliżenie się do modeli tworzenia rządu w krajach Europy Wschodniej przyczyni się do stabilności politycznej krajów postradzieckich. Co więcej typ rządu jest również ściśle związany z typem systemu wyborczego.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 18/11/2026 07:25:07

Tabela 5. Wyniki analizy regresji dla krajów postkomunistycznych (niebędących członkami Unii Europejskiej)

Niezależne zmienne	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6	Model 7	Model 8
Typ rządu	-0,146** (0,037)	-0,123** (0,036)	-0,113** (0,034)	-0,212** (0,047)	-0,204** (0,044)	-0,158** (0,044)	-0,126** (0,043)	-0,180** (0,048)
Wartości emancypacyjne	–	3,801* (1,644)	5,968** (1,705)	6,716** (1,609)	6,849** (1,508)	8,270** (1,485)	7,703** (1,405)	6,963** (1,391)
Wolność gospodarcza	–	–	0,026** (0,009)	0,052** (0,012)	0,068** (0,013)	0,072** (0,012)	0,087** (0,012)	0,087** (0,012)
Indeks władzy prezydenckiej	–	–	–	-0,165** (0,058)	-0,227** (0,058)	-0,256** (0,055)	-0,302** (0,054)	-0,341** (0,055)
System wyborczy	–	–	–	–	-0,206** (0,076)	-0,232** (0,071)	-0,246** (0,066)	-0,156* (0,076)
Wskaźnik demokracji	–	–	–	–	–	0,323** (0,113)	0,371** (0,107)	0,455** (0,110)
Wydatki wojskowe	–	–	–	–	–	–	-0,106** (0,039)	-0,132** (0,040)
Efektywna liczba partii	–	–	–	–	–	–	–	-0,134* (0,062)
Constant	0,030	-1,481	-3,782	-5,916	-6,739	-8,076	-8,777	-8,388
N	51	51	51	51	51	51	51	51
Adjusted R Square	0,231	0,293	0,387	0,469	0,534	0,598	0,648	0,676

Notatki: ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$. Komórki zawierają niestandardowe współczynniki regresji OLS, z solidnymi błędami standardowymi w nawiasach. Regresje o najmniejszych kwadratach przebiegają przy użyciu SPSS. Zmienna zależna: Wskaźnik stabilności politycznej.

Pozostałe modele regresji opisują pozytywny wpływ wartości emancypacyjnych, wskaźnika wolności gospodarczych, poziomu demokracji (w tym przypadku zmienna ta jest naniesiona na skalę nominalną, gdzie 0 – kraj niewolny, 1 – częściowo wolny kraj, 2 – wolny kraj) na stabilność polityczną. Wzrost wartości tych wskaźników wpływa na wzrost stabilności politycznej. Jednocześnie odwrotny wpływ na stabilność polityczną ma indeks władzy prezydenckiej, typ systemu wyborczego, indeks efektywnej liczby partii politycznych oraz wydatki na sferę militarną. Stabilność polityczna wzrasta wraz z malejącymi wartościami tych wskaźników. Interpretacja wyników wszystkich modeli dla państw postradzieckich wskazuje jednak, że spośród innych zmiennych największy wpływ na stabilność polityczną mają: poziom wartości emancypacyjnych, wskaźnik władzy prezydenckiej oraz wskaźnik demokracji. Można zatem stwierdzić, że w przypadku państw postkomunistycznych, które stały się członkami Unii Europejskiej, ogólny poziom wolności politycznych i obywatelskich ma największy wpływ na stabilność polityczną. Z kolei dla krajów byłego Związku Radzieckiego, oprócz wskaźnika demokracji, największy wpływ ma poziom wartości emancypacyjnych odpowiedzialnych za przetrwanie demokracji oraz waga władzy prezydenckiej.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 18/11/2026 07:25:07

Wyniki sugerują, że wpływ czynników endogenicznych determinuje jakość przemian demokratycznych i poziom stabilności politycznej w państwach postradzieckich. Tworzenie instytucji demokratycznych pozostaje największym wyzwaniem dla tych państw, gdyż stały i falujący proces reform politycznych i gospodarczych stwarza grunt dla ewentualnych tendencji autorytarnych. Kraje demokratyzujące się (należące do hybrydowego reżimu politycznego) coraz częściej wpadają w pułapkę reform cząstkowych[61], co utrudnia wyjście z tzw. szarej strefy. Zjawisko to przejawia się w osłabieniu motywacji do przeprowadzania dalszych reform. Inercja instytucjonalna w zakresie reform gospodarczych i politycznych pozostaje główną przyczyną niepowodzenia zmian instytucjonalnych w zdecydowanej większości państw byłego Związku Radzieckiego. Gdy państwo wpadnie w pułapkę częściowych reform, bardzo trudno jest wdrożyć strategie mające na celu przerwanie *status quo* i odzyskanie impetu reform. Przerwanie tego błędnego koła jest trudne i wymaga silnego zaangażowania na rzecz demokracji wśród znacznej części elit politycznych, a także silnego międzynarodowego wsparcia dla demokracji. Sukces przemian demokratycznych w krajach Europy Środkowo-Wschodniej wynikał z zaangażowania w szybkie reformy na wczesnych etapach[62], a integracja euroatlantycka jedynie wspierała demokratyczną jakość instytucji.

Podsumowanie

W niniejszym artykule podjęliśmy próbę wyjaśnienia różnorodności instytucjonalnej postkomunistycznych systemów politycznych oraz przeanalizowania głównych zmian instytucjonalnych. Nasza analiza dostarcza podstaw do wielu twierdzeń. Wszystkie państwa, które stały się demokratyczne na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku, pozostaną demokratyczne w 2020 roku (wyjątkiem od reguły są Węgry). Podobną sytuację można zaobserwować w odniesieniu do państw niedemokratycznych, do których dołączyły później Białoruś, Kazachstan i Rosja. Państwa, które znalazły się w tak zwanej „szarej strefie", nie zadały sobie trudu dokonania transformacji i przez cały analizowany okres pozostawały w kategorii hybrydowych reżimów politycznych. Oczywistym czynnikiem wpływającym na rozwój instytucji demokratycznych jest przynależność do Unii Europejskiej i NATO. Aby spełnić wymagania tych organizacji międzynarodowych, państwa kandydackie muszą być demokratyczne. Nie chodzi więc o wpływ na instytucje jako takie, ale o demokratyczną jakość całości instytucji państwowych. Elity demokratyczne w Europie Wschodniej i państwa bałtyckie były bardziej skłonne do wprowadzania szybkich reform instytucjonalnych, podczas gdy elity w pozostałych państwach postradzieckich miały słabsze motywacje do wdrażania reform, ponieważ nie chciały stracić władzy w tym procesie.

[61] J.S. Hellman, *Winners Take All. The Politics of Partial Reform in Post-Communist Transitions*, "World Politics" 1998, Vol. 50, s. 203–234.

[62] M.S. Fish, *The determinants of economic reform in the post-communist world*, "East European Politics and Societies" 1998, Vol. 12, № 1, s. 31.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 18/11/2026 07:25:07

Reżimy niedemokratyczne wprowadziły więcej zmian instytucjonalnych niż demokratyczne. Zmiany te mają charakter zarówno jakościowy, jak i ilościowy. Ilościowo zmiany nastąpiły w prawie wszystkich analizowanych państwach, przynajmniej w odniesieniu do jednej z głównych instytucji politycznych. Zmiana jakościowa w instytucjach politycznych jest ograniczona, ponieważ żaden kraj nie zmienił formy ustrojowej (wyjątkiem jest Mołdawia). Państwa, które stały się członkami Unii Europejskiej, nie potrzebowały dużych zmian instytucjonalnych w systemie politycznym, ponieważ już od początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku były bardziej demokratyczne. Państwa, które należą do hybrydowego reżimu politycznego (Armenia, Kirgistan, Ukraina, Gruzja i Mołdawia), wzmocniły parlamentarny komponent swoich systemów rządów przez rozszerzenie uprawnień parlamentów przy pewnym ograniczeniu uprawnień prezydentów. Z kolei elity polityczne w niedemokratycznych państwach postradzieckich najczęściej uciekały się do uchwalania zmian konstytucyjnych w celu przesunięcia układu sił na korzyść prezydentury.

Na końcu opracowania opisaliśmy wyniki analizy regresji w celu identyfikacji zależności pomiędzy stabilnością polityczną a zmianą instytucjonalną w krajach postkomunistycznych w okresie 1996–2019. Stwierdzono, że w przypadku krajów postkomunistycznych, które stały się członkami Unii Europejskiej, poziom wolności politycznych i obywatelskich ma znaczący wpływ na stabilność polityczną. Znacznie więcej zmian instytucjonalnych wpływa na stabilność polityczną w krajach byłego Związku Radzieckiego. Spośród wielu zmiennych największy wpływ na stabilność polityczną w tych krajach mają: poziom wartości emancypacyjnych, waga władzy prezydenckiej oraz ogólny poziom demokracji. Warto zwrócić uwagę, że to właśnie wśród transformujących się krajów postkomunistycznych (hybrydowy reżim polityczny) można zaobserwować wzrost wartości emancypacyjnych. Może to tłumaczyć, dlaczego w tych krajach dochodziło do rewolucji i licznych protestów społecznych, które prowadziły do zmiany władzy politycznej. Co więcej, pozytywna dynamika wzrostu wartości emancypacyjnych nie tylko wskazuje na zapotrzebowanie na demokratyczną zmianę, ale może też służyć jako źródło potencjalnego wyjścia z „szarej strefy" w warunkach utrzymującego się trendu.

Streszczenie: Niniejszy artykuł analizuje zmiany instytucjonalne w 22 państwach postkomunistycznych w latach 1990–2020. Celem badania było znalezienie odpowiedzi na pytanie, dlaczego niektóre kraje osiągnęły demokrację, podczas gdy inne nie zdołały stworzyć lub wzmocnić instytucji demokratycznych oraz jakie czynniki wpłynęły na stabilność polityczną państw postkomunistycznych. W trakcie badania zebrano i opracowano dostępne informacje statystyczne na temat funkcjonowania głównych instytucji. Analiza pokazuje, że najbardziej znaczące zmiany instytucjonalne zaobserwowano w państwach niedemokratycznych oraz tych, które zaliczały się do kategorii hybrydowych reżimów politycznych. Korekta początkowo wybranej formy ustroju jest dowodem na rzecz teorii zmian endogenicznych, wskazującym na „zależność od ścieżki" (*path-dependency*). Wpływ czynników endogenicznych determinuje jakość przemian demokratycznych i poziom stabilności politycznej w państwach postkomunistycznych. Przemiany

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 18/11/2026 07:25:07

demokratyczne w państwach Europy Środkowo-Wschodniej wiązały się z zaangażowaniem w szybkie reformy na wczesnym etapie, a integracja euroatlantycka jedynie wspierała demokratyczną jakość instytucji. Struktura instytucjonalna państw, które wkroczyły na drogę integracji europejskiej, była w analizowanym okresie względnie stabilna i nie dotyczyła zmian w systemie podziału władzy. Z kolei państwa byłego Związku Radzieckiego najczęściej uciekały się do zmian w ustawie zasadniczej państwa, a zmiany te dotyczyły redystrybucji kompetencji między gałęziami władzy oraz wydłużenia kadencji prezydenta. Obok ogólnego poziomu demokratyzacji państw największy wpływ na stabilność polityczną ma poziom wartości emancypacyjnych oraz waga władzy prezydenckiej.
Słowa kluczowe: kraje postkomunistyczne, demokratyzacja, system polityczny, system wyborczy, system partyjny, stabilność polityczna

Determinants of political stability: explanation of the process of institutional change in post-communist countries (1990–2020)

Abstract: This article examines the institutional changes in 22 post-communist countries during the 1990–2020 period. The objective of the study was to find out why some countries achieved democracy while others failed to establish or strengthen democratic institutions, and what factors influenced the political stability of post-communist countries. During the study, available statistical information on the functioning of the main institutions was collected and processed. The analysis shows that the most significant institutional changes were observed among the non-democratic countries and those that fell into the category of hybrid political regimes. The correction of the initially chosen form of government is evidence in support of the theory of endogenous change, indicating "*path-dependency*". The influence of endogenous factors determines the quality of democratic change and the level of political stability in post-communist countries. Democratic changes in the countries of Central and Eastern Europe were associated with a commitment to rapid reform in the early stages, and Euro-Atlantic integration only supported the democratic quality of the institutions. The institutional framework of the countries, that embarked on the path of European integration, was relatively stable during the period under the study, and did not deal with changes in the system of power distribution. While the countries of the former Soviet Union most often resorted to changes in the primary law of the country, and these changes were related to the redistribution of powers between the branches of power and the extension of the time in the office of the President. In addition to the overall level of democratization of the country, the level of emancipatory values and the weight of presidential power have the greatest impact on political stability.
Keywords: post-communist countries, democratization, political system, electoral system, party system, political stability

Детерминанты политической стабильности: объяснение процесса институциональных изменений в посткоммунистических странах (1990–2020 гг.)

Аннотация: В статье рассматриваются институциональные изменения в 22 посткоммунистических странах в течение 1990–2020 годов. Целью исследования было выяснить, почему одни страны достигли демократии, а другие не смогли создать или укрепить демократические ин-

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 18/11/2026 07:25:07

ституты и какие факторы влияли на политическую стабильность посткоммунистических стран. Во время исследования была собрана и обработана доступная статистическая информация о функционировании основных институтов. Анализ показывает, что наиболее существенные институциональные изменения наблюдались среди недемократических стран и тех, которые попали в категорию гибридных политических режимов. Коррекция исходно выбранной формы правления свидетельствует в пользу теории эндогенных изменений, указывающих на «зависимость от выбранного пути» (*path-dependency*). Влияние эндогенных факторов определяет качество демократических изменений и уровень политической стабильности в посткоммунистических странах. Демократические изменения в странах Центрально-Восточной Европы были связаны с приверженностью к быстрому проведению реформ на ранних этапах, а евроатлантическая интеграция лишь поддерживала демократическое качество институтов. Институциональная основа стран, которые стали на путь европейской интеграции, была относительно стабильной в течение исследуемого периода и не касалась изменений системы распределения власти. В то же время страны бывшего Советского Союза чаще всего прибегали к изменениям основного закона страны и эти изменения касались перераспределения полномочий между ветвями власти и продления срока пребывания президента у власти. Кроме общего уровня демократизации страны, наибольшее влияние на политическую стабильность имеет уровень эмансипативных ценностей и вес президентской власти.

Ключевые слова: посткоммунистические страны, демократизация, политическая система, избирательная система, партийная система, политическая стабильность

Bibliografia

Acemoglu D., Robinson, J.A., *Social origins of democracy and dictatorship*, New York 2006, s. 592.

Ake C., *A Definition of Political Stability*, "Comparative Politics" 1975, Vol. 7, № 2. DOI: https://doi.org/10.2307/421552.

Armingeon K., Careja R., *Comparative Data Set for 28 Post-Communist Countries, 1989–2007*, Zurich 2007.

Armingeon K., Careja R., *Institutional Change and Stability in Postcommunist Countries 1990–2002*, "European Journal of Political Research" 2008, Vol. 47, № 4. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1475--6765.2008.00772.x.

Baluk W., *Europa Środkowa i Wschodnia w okresie poszukiwania własnej tożsamości politycznej oraz zmian systemowych*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej" 2019, Vol. 17, № 1. DOI: https://doi.org/10.36874/RIESW.2019.1.2.

Bennett A., *Colin E., Complex Causal Relations and Case Study Methods: The Example of Path Dependence*, "Political Analysis" 2006, Vol. 14, № 3. DOI: https://doi.org/10.1093/pan/mpj020.

Carothers T., *The End of Transition Paradigme*, "Journal of Democracy" 2002, Vol. 13, № 1. DOI: https://doi.org/10.1353/jod.2002.0003.

Dowding K., Kimber R., *The Meaning and Use of Political Stability*, "European Journal of Political Research" 1983, Vol. 11. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.1983.tb00060.x.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 18/11/2026 07:25:07

Duda R., *Rola koncepcji «path dependence» w wyjaśnianiu efektywności transformacji w państwach Europy Środkowo-Wschodniej*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej" 2019, Vol. 17, № 1. DOI: https://doi.org/10.36874/RIESW.2019.1.6.

Ekiert G., *Democracy in the Post–Communist World: An Unending Quest?*, "East European Politics and Societies" 2007, Vol. 21, № 7. DOI: https://doi.org/10.1177/0888325406297170.

Fish M.S., *The determinants of economic reform in the post–communist world*, "East European Politics and Societies" 1998, Vol. 12, № 1. DOI: https://doi.org/10.1177/0888325498012001002.

Gill G., *Democracy and post–communism: political change in the post-communist world*, New York 2002, s. 272.

Golosov G., *Party system classification: A methodological inquiry*, "Party Politics" 2011, Vol. 17, № 5. DOI: https://doi.org/10.1177/1354068810377189.

Grzymala-Busse A., Pauline J.L., *Reconceptualizing the State, Lessons from Post-Communism*, "Politics and Society" 2002, Vol. 30, № 4. DOI: https://doi.org/10.1177/003232902237825.

Grzymala-Busse A., *The programmatic turnaround of communist successor parties in East Central Europe, 1989–1998*, "Communist and Post-Communist Studies" 2002, Vol. 35, № 1. DOI: https://doi.org/10.1016/S0967-067X(01)00024-1.

Hall P.A., Taylor C.R., *Political science and the four new institutionalism*, "Political Studies" 1996, Vol. 44, № 5. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.1996.tb00343.x.

Havrylyshyn O., Meng X., Tupy L.M., *25 Years of Reforms in Ex Communist Countries: Fast and Extensive Reforms Led to Higher Growth and More Political Freedom*, "Cato Institute. Policy Analysis" 2016, № 795.

Hellman J.S., *Winners Take All: The Politics of Partial Reform in Postcommunist Transitions*, "World Politics" 1998, Vol. 50, № 2. DOI: https://doi.org/10.1017/S0043887100008091.

Inglehart R., *East European value systems in global perspective*, [w:] *Democracy and Political Culture in Eastern Europe*, red. H.-D. Klingemann, D. Fuchs, J. Zielonka, Routledge 2006, s. 67–85.

Inglehart R., *Mapping Global Values*, [w:] Measuring *and Mapping Cultures: 25 Years of Comparative Value Surveys*, red. Y. Esmer, T. Pettersson, Brill 2007, s. 11–32.

Inglehart R., Welzel C., *Modernization, Cultural Change, and Democracy*, New York 2005, s. 344.

Kopstein J., *Postcommunist democracy – Legacies and outcomes*, "Comparative Politics" 2003, Vol. 35, № 2. s. 231. DOI: https://doi.org/10.2307/4150153.

Krouwel A., *Measuring Presidentialism of Central and East European Countries*, "Working Papers Political Science" 2003, № 2.

Lane J.-E., Ersson S., *The New Institutional Politics: Performance and Outcomes*, London 2000, s. 329.

Lankina T., Libman A., Obydenkova A., *Authoritarian and democratic diffusion in post-communist regions*, "Comparative Political Studies" 2016, Vol. 49, № 12. DOI: https://doi.org/10.1177/0010414016628270.

Lebediuk W., *Transformacja systemów partyjnych w krajach postradzieckich, 1992–2019*, "Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej" 2019, Vol. 17, № 1. DOI: https://doi.org/10.36874/RIESW.2019.1.3.

Lijphart A., *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty–Six Countries*, New Haven 1999, s. 368.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 18/11/2026 07:25:07

Linz J., Stepan A., *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America and post–communist Europe*, Baltimore 1996, s. 504.

Mainwaring S., *Introduction: Party Systems in Latin America*, [w:] *Building Democratic Institutions: Party Systems in Latin America*, red. S. Mainwaring, R. Timothy, Stanford 1995, s. 22–28.

March J.G., Olsen J.P., *Institutional Perspectives on Political Institutions*, "Governance: An International Journal of Policy and Administration" 1996, Vol. 9, № 3. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1468-0491.1996.tb00242.x.

March J.G., Olsen J.P., *The new institutionalism: Organizational factors in political life*, "American Political Science Review" 1984, Vol. 78, № 3. DOI: https://doi.org/10.2307/1961840.

Margolis J.E., *Understanding Political Stability and Instability*, "Civil Wars" 2010, Vol. 12, № 3. DOI: https://doi.org/10.1080/13698249.2010.509568.

Matsiyevsky Y., *Trapped in Hybridity: Zigzags of Ukraine's Regime Transformations (1991–2014)* [In Ukrainian], Chernivtsi, Books XXI 2016, s. 552.

Medina L., Schneider F.G., *Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years?*, "Working Paper" 2018, № 18/17. DOI: https://doi.org/10.5089/9781484338636.001.

Mishler W., Richard R., *Trajectories of fear and hope: Support for democracy in post–communist Europe*, "Comparative Political Studies" 1996, Vol. 28, № 4. DOI: https://doi.org/10.1177/0010414096028004003.

Moe T.M., *Power and political institutions*, "Perspectives on Politics" 2005, Vol. 3, № 2. DOI: https://doi.org/10.1017/S1537592705050176.

North D., *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*, Cambridge 1990, s. 164.

O'Donnell G., Schmitter P., *Transition from authoritarian rule: Tentative conclusions about uncertain democracies*, Baltimore 1989, s. 96.

Page S., *Path Dependence*, "Quarterly Journal of Political Science" 2006, Vol. 1, № 1. DOI: https://doi.org/10.1561/100.00000006.

Pierson P., *Politics in Time: History, Institutions, and Social Analysis*, Princeton 2004, s. 208.

Przeworski A., *Institutions matter?*, "Government and Opposition" 2004, Vol. 39, № 4. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2004.00134.x.

Rae D., *A note on the fractionalization of some European party systems*, "Comparative Political Studies" 1968, Vol. 1, № 3. DOI: https://doi.org/10.1177/001041406800100305.

Ross M., *Does oil hinder democracy?*, "World Politics" 2001, Vol. 53, № 3. DOI: https://doi.org/10.1353/wp.2001.0011.

Sanders D., *Panerns of Political Instability*, London: Macmillan 1981.

Sokół W., *Geneza i ewolucja systemów wyborczych w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, Lublin 2007, s. 676.

Taagepera R., *Mapping the Indices of Seats – Votes Disproportionality and Inter–Election Volatility*, "Party Politics" 2003, Vol. 9, № 6. DOI: https://doi.org/10.1177/13540688030096001.

Welzel C., *Are Levels of Democracy Affected by Mass Attitudes? Testing Attainment and Sustainment Effects on Democracy*, "International Political Science Review" 2007, Vol. 28, № 4. DOI: https://doi.org/10.1177/0192512107079640.

Welzel C., Inglehart R., *Agency, Values, and Well–Being: A Human Development Model*, "Social Indicators Research" 2010, Vol. 97. DOI: https://doi.org/10.1007/s11205-009-9557-z.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 18/11/2026 07:25:07

Źródła internetowe

Corruption Perceptions Index, [online] https://www.transparency.org/en/cpi, inf. 17 XII 2020.

Freedom House, [online] https://freedomhouse.org/, inf. 18 XII 2020.

Freedom House, [online] https://freedomhouse.org/report/nations–transit, "Nations in Transit 2019", inf. 18 XII 2020.

Index of Economic Freedom, [online] https://www.heritage.org/index/, inf. 16 XII 2020.

International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA), [online] https://www.idea.int/datatools/data/voter–turnout, inf. 18 XII 2020.

Parline/Inter–Parliamentary Union, [online] https://data.ipu.org/, "Parliamentary elections", inf. 15 XII 2020.

Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), [online] https://www.sipri.org/databases, inf. 10 XII 2020.

United Nations Development Programme, [online] http://hdr.undp.org/, inf. 16 XII 2020.

World Development Indicators, [online] https://databank.worldbank.org/source/world–development–indicators, inf. 16 XII 2020.

World Values Survey, [online] http://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp, "Online Data Analysis", inf. 14 XII 2020.